

บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่

Role of Buddhist monks in preserving the archaeological site of Wiang Kum Kam, Tha Wang Tan sub-district, Saraphi district, Chiang Mai province

พระบุญช่วย ฐิตจิตโต (ยังสามารถ)¹

Boonchuay Thitacitto (Yongsamarat)

E-Mail: Boonchuy_2522@hotmail.com

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม 2) เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคของพระสงฆ์ ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม 3) เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาบทบาทของพระสงฆ์ ในการการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม ดำเนินการวิจัยโดยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมาย คือ เจ้าอาวาสวัดในตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ประชากรศึกษาได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้นำทางบุญ ในพื้นที่เวียงกุมกาม ผู้แทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวน 15 รูป/คนโดยใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสัมภาษณ์เชิงลึก

ผลการวิจัยพบว่า 1) พระสงฆ์มีบทบาทในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม โดยมุ่งเน้นในด้านการดูแลรักษาอนุรักษโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ด้านการให้ความรู้ในการดูแลรักษาอนุรักษโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และด้านความร่วมมือในการดูแลรักษาอนุรักษโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ร่วมกับหน่วยงานราชการ ผู้นำชุมชน กลุ่มองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง 2) ปัญหาอุปสรรคของพระสงฆ์ ในการการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกามในปัจจุบัน คือ การดูแลรักษาความสะอาดโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุเวียงกุมกามที่อยู่ในวัด ชาวบ้านในชุมชนยังไม่ให้ความสำคัญเท่าที่ควร และพระสงฆ์ขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องของการดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุในด้านต่างๆ 3) แนวทางการพัฒนาบทบาทของพระสงฆ์ ในการการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม พระสงฆ์ถือว่าเป็นผู้มีแนวคิดริเริ่มในการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถาน ดังนั้น พระสงฆ์ควรร่วมมือประสานความคิดระหว่างผู้นำชุมชนและชาวบ้าน และ โดยประสานความร่วมมือกับกรมศิลปากร สำนักงานวัฒนธรรม และหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้อง จัดอบรมถวายความรู้แก่คณะพระสงฆ์ตำบลท่าวังตาล ซึ่งเป็นที่ตั้งเก็บรักษาโบราณสถานเวียงกุมกาม ถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อนำไปสู่การพัฒนาในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เวียงกุมกาม ได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนสืบต่อไป

คำสำคัญ: พระสงฆ์, การอนุรักษ์, โบราณสถานเวียงกุมกาม

Abstract

This thesis was aimed as follows; 1) to study the roles of Buddhist monks in preserving the archaeological site of Wiang Kum Kam, 2) to study the problems and obstacles in preserving the archaeological site of Wiang Kum Kam, and 3) to study the ways to develop the roles of monks in preserving the archaeological site of Wiang Kum Kam. The research was conducted by in-depth interviews with target group that were the abbots of temples in Tha Wang Tan sub-district, Saraphi district, Chiang Mai province. The population being studied were 15 people from community leaders, merit-making leaders in Wiang Kum Kam area and representatives of relevant agencies. The instrument being used to collect data was the in-depth interview.

The research found that 1) The monks played roles in preserving archaeological site of Wiang Kum Kam by focusing on the preservation of antiques and artifacts, on the education in preservation of antiques and artifacts and on the cooperation in preservation of antiques and artifacts with government sectors, community leaders and related organizations. 2) The barriers of monks in the preservation of archaeological site of Wiang Kum Kam at present was that the villagers in the community did not give much significance in the supervision of cleanliness of archaeological site, antiques and artifacts of Wiang Kum Kam in the temples as they should do and the monks lacked knowledge and understanding of the preservation of archaeological site, antiques and artifacts

¹ นักศึกษาหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย

in many field. 3) The guideline for developing the role of monks was that in the preservation of archaeological site of Wiang Kum Kam, monks were considered to be the initiators of the preservation of archaeological site. Therefore, the monks should cooperate with the community leaders and villagers by co-ordination with the Fine Arts Department, Cultural Office and the agencies involved to provide training to all Buddhist monks in Tha Wang Tan sub-district which was the storage location of archaeological site of Wiang Kum Kam to transfer knowledge for development in the preservation of archaeological site, antiques and artifacts of Wiang Kum Kam in an effective and sustainable manner.

Keywords: Buddhist monks, preserving, The Archaeological, Wiang Kum Kam

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันการพัฒนาประเทศให้เจริญรุดหน้าเท่าเทียมกับอารยประเทศ สิ่งสำคัญอย่างยิ่งที่ควรคำนึงถึงคือ หลักการในการพัฒนาโดยไม่ต้องทำลาย และต้องพยายามที่จะรักษา คุลยาพระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนาให้เหมาะสม กับการยอมรับในข้อที่วามรดก ด้านอารยธรรมที่เป็นสถาปัตยกรรมอันล้ำค่าของโลก ซึ่งมนุษย์ทุกชาติทุกภาษาต่างเป็นเจ้าของ และปกป้องรักษา ฉะนั้น เราทุกคนต้องมีหน้าที่คุ้มครองป้องกันสิ่งต่างๆ เหล่านี้ให้รอดพ้นจากอันตรายร้ายแรงนานัปการ ซึ่งได้แก่การพังทลายอันเกิดขึ้น จากการละเลยไม่เอาใจใส่ หรือมลพิษในอากาศหรือสาเหตุอื่นๆ อีกมากมาย โดยเฉพาะการพิจารณาอย่างรอบคอบในเรื่องการรื้อทำลายเพราะสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อมีการพัฒนาแผนใหม่

หนทางหนึ่งในการอนุรักษ์ให้ได้ผลนั้น คือการดัดแปลงนำเอาสถาปัตยกรรมต่างๆ และโบราณสถาน นำมาใช้ในลักษณะการดำเนินการอย่างใหม่ที่ดียิ่งกว่าเดิมและเกิดความสอดคล้องกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน แต่กิจการดังกล่าวจะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อสามารถรักษาหลักการของการอนุรักษ์ไว้ได้ คือผลของการดัดแปลงจะต้องยังคงไว้ ซึ่งลักษณะส่วนใหญ่และรายละเอียดส่วนสำคัญของสถาปัตยกรรมหรือโบราณสถานนั้น เช่นเดียวกับคงไว้ซึ่งคุณค่าทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม คงไว้ซึ่งคุณค่าทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและวิชาที่เกี่ยวข้องจากแนวความคิดดังกล่าวสรุปได้ว่า ในปัจจุบันแนวความคิดในด้านการอนุรักษ์มิใช่การอนุรักษ์ในลักษณะที่แต่ต้องไม่ได้ แต่จะต้องอนุรักษ์ในลักษณะที่สามารถผสมกลมกลืนกับชีวิต และเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมของมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน (วีรวิทย์ โอตระกูล, 2520)

พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504 มาตรา 4 ให้ความหมายของโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ไว้ว่า

“โบราณสถาน” หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือ โบราณคดี ทั้งนี้ ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีด้วย ส่วนคำว่า “โบราณวัตถุ” หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน ซากมนุษย์หรือซากสัตว์ โดยอายุหรือลักษณะแห่งการประดิษฐ์ หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ส่วนคำว่า “ศิลปวัตถุ” หมายถึง สิ่งที่ทำด้วยฝีมืออย่างประณีตและมีคุณค่าสูงในทางศิลปะ (กรมศิลปากร, 2544)

โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เป็นมรดกอันสำคัญที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้ให้กับแผ่นดิน อันแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองในยุคนั้น โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุมีความสำคัญต่อท้องถิ่นและประเทศชาติอย่างยิ่งทั้งในด้านเศรษฐกิจสังคมการศึกษาและการเมืองการปกครองโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ จึงมีคุณค่าสมควรแก่การเอาใจใส่ดูแลรักษาไว้เป็นมรดกสำหรับคนรุ่นหลังให้ได้สัมผัสและชื่นชมความสำคัญในคุณค่า ซึ่งมีได้อยู่ที่การตีราคาเป็นมูลค่า หากแต่อยู่ที่ไม่อาจหาสิ่งที่มีคุณค่าทางจิตใจและความภาคภูมิใจอื่นทดแทนได้ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2544)

วัดและพระสงฆ์ คือ สถาบันทางรูปธรรมของพระพุทธศาสนาที่สำคัญ หน้าที่หลักของพระสงฆ์คือ การสั่งสอนหลักธรรมทางศาสนาให้แพร่หลายและสืบต่อคำสอนของศาสนาให้คงอยู่ในสังคม ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาวัด

ในฐานะองค์กรที่สำคัญองค์กรหนึ่งในสังคม เป็นศูนย์กลางของชุมชนไทย เป็นทุกอย่างของสังคม เป็นศูนย์กลางที่รวมจิตใจของประชาชน เป็นศูนย์รวมแห่งความเคารพนับถือและเป็นศูนย์รวมในด้านจัดกิจกรรมต่างๆ โดยนัยนี้วัดและพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจึงเป็นหลักที่สำคัญของประเทศชาติ ในฐานะที่เป็นศูนย์รวมใจประชาชนให้มีความสามัคคีและรวมตัวเข้าเป็นหน่วยหนึ่งได้ วัดจึงเป็นศูนย์กลางของชุมชนและของสังคมไทยทุกระดับเพราะนอกจากจะทำหน้าที่อบรมสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นสถานศึกษาสำหรับชาวบ้านที่ส่งบุตรหลานมาอยู่รับใช้พระ บวชเรียนและศึกษาวิชาการต่างๆ เป็นศูนย์กลางการบริหารการปกครองที่ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน นายอำเภอจะเรียกลูกบ้านประชาชนมาประชุม รวมทั้งเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์พักผ่อนหย่อนใจ ในการบันเทิง มหรสพ กระทำกิจการและกิจกรรมร่วมกันตลอดจนการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม

วัดและพระสงฆ์จึงมีบทบาทหรือภารกิจต่อสังคมและชุมชนทั้งในอดีตและปัจจุบันอย่างมากมาย เป็นสถานศึกษากลางสำหรับประชาชนทั่วไป เป็นแหล่งรวมศิลปวิทยาการในด้านต่างๆ ที่เป็นความรู้เพื่อการดำรงรักษาสังคม ได้แก่ วิชาก่อสร้าง ช่างฝีมือ จิตรกรรมประติมากรรม สถาปัตยกรรม เกษัตริกรรม นิติศาสตร์ พงศาวดาร ตำนานเมืองและท้องถิ่น วัดจึงเป็นศูนย์รวมในการทำกิจกรรมร่วมกันของคนในสังคม และพระสงฆ์มีบทบาทในการปลูกฝังจิตสำนึกให้แก่ประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติรวมถึงการอนุรักษ์โบราณสถาน และโบราณวัตถุอีกด้วยดังที่ พระราชวรมุนี (ประยูรย์ ปยุตโต)(2526) ได้กล่าวถึงบทบาทความสำคัญของวัดโดยมีใจความตอนหนึ่งว่า “วัดเป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรมต่างๆ ของชาติเสมือนพิพิธภัณฑ์”

เวียงกุมกาม (ไกรสร อุ๋นใจ, 2548) เป็นอดีตเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนา ที่พญามังรายโปรดให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1892 เวียงกุมกามเป็นเมืองที่พญามังรายทดลองสร้างขึ้นเพื่อจะให้ เป็นเมืองหลวงของล้านนา แต่เกิดปัญหาน้ำท่วมทุกปี จนพญามังรายจึงทรงต้องไปปรึกษาพระสหาย คือ พ่อขุนรามคำแหงแห่งสุโขทัย และพญาเจ้าเมืองแห่งอาณาจักรพะเยา หลังจากทรงปรึกษากันแล้วจึงทรงตัดสินใจไปหาที่สร้างเมืองใหม่ ในที่สุดจึงได้พื้นที่นครพิงค์เชียงใหม่เป็นเมืองใหม่ และ เป็นเมืองหลวงแห่งอาณาจักรล้านนาต่อมา เวียงกุมกามตั้งอยู่ที่ ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีระยะห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 5 กิโลเมตร เวียงกุมกามล่มสลายลงเพราะเกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ โดยช่วงเวลานี้อยู่ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2101-2317 ซึ่งตรงกับสมัยพม่าปกครองล้านนา พม่าปกครองล้านนาเป็นเวลาสองร้อยกว่าปี แต่ไม่ปรากฏหลักฐานที่กล่าวถึงเวียงกุมกามทั้งๆ ที่เหตุการณ์น้ำท่วมครั้งใหญ่นี้เป็นเรื่องร้ายแรงมากและสมควรที่จะบันทึกไว้ แต่ก็ไม่มีการบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ใดเลย ผลของการเกิดน้ำท่วมนี้ทำให้เวียงกุมกามถูกฝังจมลงอยู่ใต้ตะกอนดินจนยากที่จะฟื้นฟูลกลับมา ในปี พ.ศ. 2527 เรื่องราวของเวียงกุมกามก็เริ่มเป็นที่สนใจของนักวิชาการ และประชาชนทั่วไป ทำให้หน่วยศิลปากรที่ 4 ขุดแต่งบูรณะวัดร้าง (ขุดแต่งวิหารกานโถม ณ วัดช้างค้ำ) และบริเวณโดยรอบเวียงกุมกามอย่างต่อเนื่องจนถึง พ.ศ. 2545 ปัจจุบันเวียงกุมกามก็ได้รับการพัฒนาให้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวแห่งหนึ่งของเมืองเชียงใหม่ เพราะเห็นว่าเวียงกุมกามมีความสมบูรณ์ และเป็นแหล่งความรู้การศึกษาในแบบของเรื่องราวทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมตลอดจนวัฒนธรรมล้านนา โดยศูนย์กลางของการนำเที่ยวชมโบราณสถานต่างๆ ในเขตเวียงกุมกามอยู่ที่วัดช้างค้ำ

โบราณสถานในเวียงกุมกามส่วนใหญ่ เป็นวัดมากกว่า 20 วัดศูนย์กลางของการนำเที่ยวชมโบราณสถานต่างๆ ในเขตเวียงกุมกามอยู่ที่วัดช้างค้ำ เจ้าอาวาสวัดช้างค้ำ พระครูสถิตวิริวัตร มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนและส่งเสริมกิจกรรม เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวและเป็นแหล่งเรียนรู้ นับได้ว่าท่านเป็นผู้หนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกามแห่งนี้ การอนุรักษ์โบราณสถานเชื่อว่าจะสามารถทำแต่เพียงผู้เดียวได้ ต้องได้รับความร่วมมือและสนับสนุนจากทุกฝ่าย

ในตำบลท่าวังตาลพระสงฆ์บุคคลที่มีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม เพราะพระสงฆ์ถือว่าเป็นศูนย์รวมของคนในชุมชน สามารถเป็นตัวกลางสำคัญในการเชิญชวน สนับสนุนให้ทุกองค์กรเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่
2. เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคของพระสงฆ์ ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่
3. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาบทบาทของพระสงฆ์ ในการอนุรักษ์โบราณสถาน เวียงกุมกาม ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา ได้แก่ ศึกษาบทบาทพระสงฆ์และแนวทางการดำเนินการในการดูแลอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกามของพระสงฆ์
2. ขอบเขตด้านประชากร ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และตัวแทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่
3. ขอบเขตด้านพื้นที่ ได้แก่ วัด ชุมชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่

นิยามศัพท์เฉพาะในการวิจัย

1. บทบาทพระสงฆ์ หมายถึง พฤติกรรมที่แสดงออกถึงความต้องการโดยมุ่งถึงเป้าหมายที่ตนเองวางไว้เป็นสำคัญ ทั้งเป็นแบบแผนที่ตนแสดงออกถึงการกระทำที่มีต่อบุคคลอื่นในสังคมให้ทราบถึงสิทธิและหน้าที่ไม่ว่าจะแสดงออกหรือไม่ก็ตาม ซึ่งในที่นี้ หมายถึงบทบาทของพระสงฆ์ ในการดูแลรักษาอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม
2. โบราณสถาน หมายถึง อาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้น มีความเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมาที่เป็นประโยชน์ทางด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือ โบราณคดี และยักรวมถึงสถานที่หรือเนินดินที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ หรือมีร่องรอย กิจกรรมของมนุษย์ปรากฏอยู่ ซึ่งในที่นี้หมายถึง แหล่งโบราณสถานเวียงกุมกาม ที่ตั้งอยู่ในเขตตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่
3. การอนุรักษ์ หมายถึง การรักษาความสำคัญและหลักฐานในการเป็นเครื่องชี้ให้เห็นวิวัฒนาการ ความรุ่งโรจน์ของศิลปวัฒนธรรมไว้ โดยปรับสภาพให้เข้ากับสภาพสังคมและเศรษฐกิจเพื่อให้ประชาชนในสังคมสามารถสร้างสรรค์สิ่งที่มีคุณค่าในด้านศิลปกรรมในปัจจุบันและอนาคตต่อไปได้ ซึ่งในที่นี้หมายถึง แหล่งโบราณสถานเวียงกุมกาม ที่ตั้งอยู่ในเขตตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงบทบาทของพระสงฆ์ ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่
2. ทราบถึงปัญหาอุปสรรคของพระสงฆ์ ในการอนุรักษ์โบราณสถาน เวียงกุมกาม ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่
3. ทราบถึงแนวทางการพัฒนาบทบาทของพระสงฆ์ ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่

สรุปผลของการวิจัย

การศึกษาเรื่องบทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา เพื่อต้องการศึกษาบทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน

และการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ ตำบลท่าวังตาลในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม โดยเลือกพื้นที่กรณีศึกษาแบบเจาะจงและใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและบุคคลในภาคสนาม โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จากแนวคำถาม และแบบสอบถามเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม และจากการสังเกต ผู้วิจัยสามารถสรุปผลจากการศึกษาได้ ต่อไปนี้

1. บทบาทของพระสงฆ์ ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม

ระดับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม มุ่งเน้นในด้านการดูแลรักษาอนุรักษโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ด้านการให้ความรู้ในการดูแลรักษาอนุรักษโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และด้านความร่วมมือในการดูแลรักษาอนุรักษโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ พระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน ในอดีตมักดำเนินการตามกำลังเท่าที่จะกระทำได้ ด้วยถือว่าเป็นการซ่อมแซม ศาสนวัตถุเพื่อสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา โดยอาศัยพื้นฐานความรู้ความสามารถด้านงานช่างของตน และในปัจจุบันยังเน้นด้านการณรงค์ให้ความรู้แก่ประชาชน เพื่อร่วมกันดูแลรักษาโบราณสถาน โดยมีการจัดอบรมเชิงวิทยากรที่มีองค์ความรู้ในด้านต่างๆ เพื่อให้พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน เยาวชน ชาวบ้านและหน่วยงานกลุ่มองค์กรที่เกี่ยวข้อง ได้เห็นคุณค่าในฐานะมรดกวัฒนธรรมของชาติ โดยร่วมมือกันจัดกิจกรรมเพื่อการดูแลรักษาโบราณสถานในท้องถิ่นให้มั่นคงสวยงามทรงคุณค่าอยู่เสมอ ซึ่งเป็นการจัดกิจกรรมหรือเป็นการกระทำที่ดำเนินการตามความเหมาะสมกับทรัพยากรที่มีในปัจจุบัน

2. ปัญหาอุปสรรคของพระสงฆ์ ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม

ปัญหาอุปสรรคของพระสงฆ์ ในการการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม ในปัจจุบันการดูแลรักษาความสะอาดโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เวียงกุมกาม ที่อยู่ในวัด ชาวบ้านในชุมชนยังไม่ให้ความสำคัญเท่าที่ควร และพระสงฆ์ขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องของโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ในการปลูกฝังประชาชนให้มีจิตสำนึกในการรักษาและเล็งเห็นถึงความสำคัญในอนุรักษโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เวียงกุมกาม ที่อยู่ในท้องถิ่นของตน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาการอนุรักษ์โบราณ โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เวียงกุมกาม ที่ยั่งยืนในอนาคตสืบต่อไป

3. แนวทางการพัฒนาบทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม

แนวทางการพัฒนาบทบาทของพระสงฆ์ ในการการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกามพระสงฆ์ถือได้ว่าเป็นผู้มีแนวคิดริเริ่มในการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานที่ค้นพบในแหล่งโบราณสถานเวียงกุมกาม แต่โดยลำพังเพียงพระสงฆ์ฝ่ายเดียว ไม่อาจทำให้การอนุรักษ์เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องอาศัยชาวบ้านให้ความร่วมมือกัน ดังนั้น พระสงฆ์ควรมีแนวคิดในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม ด้วยวิธีการประสานความคิดระหว่างผู้นำชุมชนและชาวบ้าน และ ควรประสานความร่วมมือกับกรมศิลปากร สำนักงานวัฒนธรรม และหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เวียงกุมกาม จัดอบรมถวายความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เวียงกุมกาม แก่พระสงฆ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระสงฆ์ในสังกัดวัดซึ่งเป็นที่ตั้งหรือเก็บรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เวียงกุมกาม จัดอบรมเชิงวิทยากรที่มีความรู้ความสามารถในการถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อนำไปสู่การพัฒนาในการอนุรักษ์โบราณ โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เวียงกุมกาม ได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนสืบต่อไป

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ผู้วิจัยได้จำแนกประเด็นในการศึกษาออกเป็น 3 ประเด็น คือ

1. จากผลการวิจัยพบว่า การดูแลรักษาอนุรักษโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เวียงกุมกาม พระสงฆ์ให้ความสำคัญกับโบราณสถานเวียงกุมกามเป็นอย่างมาก หากวัดใดในเขตปกครองสงฆ์แล้วมีโบราณสถานที่อยู่ในพื้นที่ของวัดที่ตนปกครองเป็นเจ้าของอาศัย อยู่ได้มีการทำนุบำรุงปิดกวาดเช็ดถูเก็บรักษาความสะอาด หาวีธีการป้องกันภัยต่างๆเพื่อรักษาไว้ซึ่งโบราณสถานให้คงสภาพสมบูรณ์ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูใบฎีกาสุพจน์ อธิวัตร

โส ได้วิจัยเกี่ยวกับ บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรีพบว่า

พระสงฆ์ที่มีสถานภาพส่วนบุคคลในด้านสถานะภายในวัด อายุ วุฒิการศึกษาสามัญ และวุฒิการศึกษา นักธรรมต่างกัน มีบทบาทในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน ซึ่งเป็นการปฏิเสธสมมติฐานที่ตั้งไว้

ส่วนพระสงฆ์ที่มีสถานภาพส่วนบุคคลในด้านพรรษา และวุฒิการศึกษาเปรียญธรรม ต่างกัน มีบทบาทในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ โดยภาพรวม แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งเป็นการยอมรับสมมติฐานที่ตั้งไว้ 3. ข้อเสนอแนะแนวทางในการพัฒนาบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ในอำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี ตามรายละเอียดของการวิจัย ดังนี้

1.1 ด้านการดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ มีข้อเสนอแนะว่า ควรมีการจัดตั้ง กองอาสาสมัครชุมชนเฝ้าระวังการโจรกรรมโบราณวัตถุและศิลปวัตถุร่วมกับพระสงฆ์ พร้อมทั้งติดตั้งกล้องวงจรปิด เพื่อสามารถติดตามภาพเหตุการณ์โจรกรรมที่อาจเกิดขึ้นได้และ ควรประสานความร่วมมือกับกรมศิลปากรและหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ในการจัดอบรมถวายความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ แก่พระสงฆ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระสงฆ์ในสังกัดวัดซึ่งเป็นที่ตั้งหรือเก็บรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ

1.2 ด้านการให้ความรู้ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุแก่ประชาชน มีข้อเสนอแนะว่า พระสงฆ์ควรรณรงค์ให้ประชาชนในท้องถิ่น ตระหนักถึงความสำคัญของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ปลุกจิตสำนึกการอนุรักษ์แก่ประชาชน และควรมุ่งกลุ่มเป้าหมายไปที่เยาวชน โดยการปลูกฝังค่านิยมการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน และ ควรจัดอบรมหลักสูตรบุคลากรเฉพาะด้านการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุศิลปวัตถุ ประจำท้องถิ่น แล้วคัดเลือก/แต่งตั้งบุคลากรผู้มีความสามารถที่ผ่านการอบรมให้เป็นนักวิชาการด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ประจำชุมชน

1.3 ด้านความร่วมมือในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง มีข้อเสนอแนะว่า ทั้ง 3 ฝ่าย ได้แก่ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง วัด และชุมชน ควรทำข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) ร่วมกันในการทำกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ และคณะสงฆ์และภาครัฐ ควรให้อำนาจรับผิดชอบแก่พระภิกษุผู้มีตำแหน่งเป็นผู้ดูแลโบราณสถาน ให้สามารถประสานงานกับหน่วยงานราชการผู้รับผิดชอบได้โดยตรง โดยข้ามขั้นตอนของสายการบังคับบัญชาบางส่วนที่ไม่จำเป็น เพื่อให้ทันการณ์ความเสียหายที่เกิดขึ้น

2. จากการวิจัยพบว่า การให้ความรู้ในการดูแลรักษาอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เวียงกุมกาม พระสงฆ์ให้ความสำคัญและความร่วมมือ ในการเป็นที่ปรึกษาให้กับหน่วยงานภาคเอกชนและกับทางราชการในการจัดกิจกรรมอบรมให้ความรู้ สร้างความรู้ความเข้าใจให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจมุมมองต่างๆเกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้นเกิดความตื่นตัวและเสริมสร้างความสามัคคีในชุมชนให้เข้มแข็ง นำความรู้มาใช้ในการดูแลรักษาโบราณสถาน สร้างความรู้ความเข้าใจให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจต่อพระสงฆ์ ในการดูแลรักษาโบราณเวียงกุมกามมากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับงานวิจัยของพระปลัดเกษม ฐิตสมปนโน ได้วิจัยเกี่ยวกับ บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุในอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี พบว่า

บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ โดยฐานะผู้นำจิตวิญญาณของชุมชน เกิดเนื่องจากความเป็นผู้มีพื้นฐานทางจิตใจที่รักการทำงานเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม และชอบเสียสละ ดังนี้ เมื่อพระสงฆ์ได้ออกธุดงค์ไปในพื้นที่ต่างๆ จึงปลุกเร้าพื้นฐานทางจิตใจและพยายามผลักดันให้เกิดการพัฒนาชุมชนเพื่อประโยชน์สุขของชุมชน ดังเช่น กรณีการบูรณปฏิสังขรณ์ตามแบบอย่างครุฑาครีวชัย ที่ได้เป็นแกนนำในการบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานทางภาคเหนือของประเทศไทย ด้วยแนวคิดที่ว่า หากวัดวาอารามอันเก่าแก่ เป็นที่ชำรุดทรุดโทรม หากผู้ปฏิสังขรณ์บำรุงไว้ในพระพุทธศาสนาสืบต่อไปมิได้ ท่านจึงสมควรที่จะปฏิสังขรณ์เพื่อสืบ

ศาสนาต่อไป โดยใช้เงินทุนจากการรวบรวมเอาจากแรงศรัทธาของประชาชนชาวเหนืออย่างแท้จริง ซึ่งแม้จะขัดแย้งกับนโยบายในยุคเริ่มต้นของรัฐในภาคกลาง ที่เริ่มเห็นคุณค่าของความเก่าแก่ดั้งเดิม จึงกล่าวได้ว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ โดยฐานะของความเป็นผู้นำจิตวิญญาณของชุมชน เป็นผู้นำในการอนุรักษ์ บูรณะ และปฏิสังขรณ์สมบัติของพระศาสนา นั้นเอง

3. พบว่าการให้ร่วมมือในการดูแลรักษาอนุรักษโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เวียงกุมกาม คณะสงฆ์ตำบลท่าวังตาล และเจ้าอาวาสทุกวัดในตำบลท่าวังตาล ได้ให้ความสำคัญโดยเชิญผู้วิทยากรจากหน่วยงานราชการให้ความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์โบราณสถาน ร่วมจัดทำแผนพัฒนาแหล่งโบราณสถาน เข้าร่วมเป็นกรรมการในการดำเนินงานเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม และเข้าร่วมสังเกตการณ์ในการขุดค้นแหล่งโบราณสถานในชุมชน สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาถาวร ธิรจิตโต ที่ได้วิจัยเกี่ยวกับ บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า พระสงฆ์มีบทบาทในด้านการดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ มากที่สุด รองลงมาเป็นด้านการให้ความร่วมมือกับหน่วยงานราชการในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุจากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถาน พบว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถานในปัจจุบันที่มีการปฏิบัติมากที่สุด คือการดูแลรักษาความสะอาดในโบราณสถาน ส่วนบทบาทที่ปฏิบัติน้อย คือ การปลูกฝังประชาชนในการมีจิตสำนึกรักษ์ และเล็งเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์โบราณสถานที่ยั่งยืนในอนาคต

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ประชาชน หน่วยงาน กลุ่มองค์กรและส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ควรหันมาสนใจในการจัดทำแผนพัฒนาโบราณสถานเวียงกุมกาม ให้มากกว่านี้ เพราะเป็นหน้าเป็นตาให้การท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงใหม่ และประเทศของเรา ควรจะทำงานให้มีศักยภาพมากกว่านี้ หรือควรที่จะมอบให้หน่วยงานท้องถิ่นในพื้นที่ได้ดูแลรับผิดชอบเพราะเป็นผู้ที่เข้าใจในบริบทมากที่สุด

2. พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ประชาชน หน่วยงาน กลุ่มองค์กรและส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ควรร่วมมือกัน จัดระเบียบในการเข้าชมของ นักท่องเที่ยวให้ดีและฟื้นฟูสิ่งที่ไม่ดีให้ดีขึ้น บุคลากรที่ให้ความรู้ในเรื่องโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ของเราไม่มีความรู้ในเรื่องนี้มากพอให้หน่วยงานที่มีบทบาทและหน้าที่เข้ามาอบรมบุคลากรในพื้นที่ให้มีความรู้มากขึ้น การพัฒนาและดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เวียงกุมกาม ตลอดถึงของความร่วมมือกับชุมชน

3. พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ประชาชน หน่วยงาน กลุ่มองค์กรและส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ต้องประชุมวางแผนประสานงานอย่างมีประสิทธิภาพ ระหว่างผู้เกี่ยวข้อง ทั้งฝ่ายจังหวัด ตำรวจและกรมศิลปากร ให้ความรู้แก่ชุมชน ควรจะดูแลให้มากกว่าที่เป็นอยู่ขณะนี้ จัดการอบรมชุมชนปีละ 1 ครั้งโดยผู้ชำนาญการโดยตรง หน่วยงานราชการควรเข้ามาดูแลทุกอาทิตย์หรือทุกเดือนพร้อมชุมชน

4. พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ประชาชน หน่วยงาน กลุ่มองค์กรและส่วนราชการที่เกี่ยวข้องควรจัดให้มีการอบรม ถ่ายทอดความรู้ด้านต่างๆในการดูแลรักษาโบราณสถานเวียงกุมกาม แก่พระสงฆ์ในตำบลท่าวังตาล โดยเฉพาะระดับเจ้าอาวาสทุกวัด และผู้นำชุมชน ชาวบ้านและเยาวชนในท้องถิ่นให้มีความรู้และความรักในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานอย่างยั่งยืน ปีละ 3 ครั้งโดยผู้ชำนาญการโดยตรง

5. พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ประชาชน หน่วยงาน กลุ่มองค์กรและส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ควรร่วมมือกันในการพัฒนาแหล่งโบราณสถาน อย่างมีระบบในเชิงอนุรักษ์ การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนเพื่อประชาชน เพื่อประเทศชาติ มีการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชนอย่างมีระบบ เป็นแหล่งการเรียนรู้อย่างแท้จริง มิใช่มีแต่โบราณวัตถุตั้งเอาไว้เฉยๆ ปราศจากจิตวิญญาณ ควรบอกประวัติความเป็นมา คุณค่าของโบราณวัตถุสถาน และจะต้องใช้สื่อสมัยใหม่มาจัดเป็นระบบ

6. พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ประชาชน หน่วยงาน กลุ่มองค์กรและส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ควรประชาสัมพันธ์ จัดกิจกรรม วางกลยุทธ์ให้ประชาชนและชุมชนในพื้นที่ ของจังหวัดเชียงใหม่ ได้ตระหนักถึงคุณค่าของโบราณสถาน

เวียงกุมกาม ผู้นำชุมชน ทั้งนักการเมืองท้องถิ่น จะต้องเป็นตัวอย่างที่ดี ในการเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ ไม่คิดแทนผู้อื่น โปร่งใส ผู้นำทุกองค์กร ต้องเป็นตัวอย่างที่ดีที่มีความเข้าใจ การให้เกียรติ แต่ละองค์กรและชุมชน การไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าส่วนรวม กางวางแผนที่ดีรองรับ แบบยั่งยืน บูรณาการ รู้จักวิธีพึ่งพาตนเอง ระดมสมอง ระดมความคิด ด้านทักษะ พัฒนาแบบมีส่วนร่วมสืบต่อไป

7. ผู้นำชุมชน ประชาชน หน่วยงาน กลุ่มองค์กรและส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ควรนำผลของการศึกษาของพระสงฆ์ที่มีบทบาท ในการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถาน และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์โบราณสถาน เวียงกุมกาม โดยนำบทบาทของพระสงฆ์แต่ละด้านมาบูรณาการกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาแหล่งโบราณสถานเวียงกุมกามสืบต่อไป

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

1. การวิจัยในลักษณะแบบนี้ผู้ที่วิจัยจะต้องศึกษารายละเอียดให้ลึกซึ้งโดยเฉพาะการศึกษาเรื่องบทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม และการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ตำบลท่าวังตาล เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริงและถูกต้องที่สุด

2. ภาครัฐหรือภาคเอกชนควรมีการส่งเสริมการทำวิจัยในลักษณะนี้ให้มากและอย่างต่อเนื่อง ในการอนุรักษ์โบราณสถาน เพื่อปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกามและการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

3. ควรทำการศึกษาวิจัยในเรื่องแบบนี้จะลึก เพื่อเป็นการต่อยอดให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ในเรื่องอนุรักษ์โบราณสถานเวียงกุมกาม ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2544). *คู่มือถวายเป็นความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สมาพันธ์.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2544). *คู่มือการจัดทัศนศึกษาสำหรับเยาวชน*. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

ไกรสิน อุ่นใจ. (2548). *ประวัติศาสตร์เวียงกุมกาม*. สืบค้นเมื่อ 1 สิงหาคม 2561, จาก <https://th.wikipedia.com>
พระปลัดเกษม ฐิตสมปนโน. (2554). *บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุใน อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504. (2548). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาพันธ์.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2526). *พระพุทธศาสนากับสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: เจริญวิทยการพิมพ์.

วีรภูมิ โอตระกูล. (2520). *มานุษยวิทยาถิ่นเกิด ฉบับ 200 ปีกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.